

AZ OSZTRÁK ÉS A MAGYAR VÁLSÁGKEZELÉS 1918–1920

Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően*

A válságok a társadalmi konstrukciók törékenységét teszik nyilvánvalóvá. A válságos időszakban, a gyors átalakulások idején megkérdőjeleződik a társadalmak önmagukról alkotott képe és intézményeinek működése is. A válság fogalmát többnyire egy rendkívüli állapottal hozzuk összefüggésbe, miközben a „modern Nyugat” társadalmi formációit a válságok hozták létre.¹ A 19–20. századi modernitás, „permanens átalakulások” sorozataként, nem csupán eltérő sebességgel zajlott, hanem különböző lehetőségek és fejlődési utak előtt nyitott teret.²

Az egyén a válságot szubjektív nézőpontból rendkívülinek és fenyegetőnek érzékeli, amely egzisztenciákat veszélyeztet és a magától értetődőt kérdőjelezi meg. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy valójában csak a válságra jellemző felgyorsult állapotban tűnik az „előtte” és az „utána” nyugodtnak, amelyben a „rend” az úr. A kortársak egy része számára az első világháború borzalmai és annak Közép-Európa nagy részében politikai erőszak által terhelt vége a régi és ismert „boldog békeidők” letűnését hozta magával.³ Másokban azonban egy lehetséges újrakezdés és egy jobb világ reménye sejlett fel.

1918 késő őszen a Habsburg Birodalom vesztes országaiban a közéleti és politikai diskurzusokat a társadalmi válságtudat kézzelfoghatósága és az emocionálisan túlfűtött fogalmak dominálták. A bizonytalanságot és félelmet a „válság”, a „forradalom” az „életképtelenség” jelszavai, míg a jobb jövőbe vetett reményt a „pacifizmus” vagy a „demokratikus újrakezdés” politikai *Kampfbegriff*-je (harci fogalom) adta vissza. Ferdinand Braudel modelljét⁴ alapul véve ez az 1918 végi

* A tanulmány az Alfried Krupp Wissenschaftskolleg Greifswald Junior-Fellowship ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A téma opus magnuma *Reinhard Koselleck: Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt.* Frankfurt am Main 1973.

² *Thomas Mergel: Krisen als Wahrnehmungsphänomene.* In: *Krisen verstehen. Historische und kulturwissenschaftliche Annäherungen.* Hrsg. Thomas Mergel. Frankfurt–New York 2012. 9–22., itt: 13.

³ A kelet-európai politikai erőszak 1917–1923 közötti történetéhez lásd *Jay Winter: 1914–18. The Great War and the shaping of the twentieth century.* London 1996.; *Robert Gerwarth: Die Besiegten. Das blutige Erbe des Ersten Weltkriegs.* München 2016.

⁴ *Fernand Braudel: Geschichte und Sozialwissenschaften. Die longue durée.* In: Marc Bloch, Fernand Braudel, Lucien Febvre. *Schrift und Materie der Geschichte. Vorschläge zu einer systematischen Aneignung historischer Prozesse.* Hrsg. Claudia Honegger. Frankfurt am Main 1977. 47–85.

állapot megfelel a *courte durée*-nek (rövid időszak), amely a kortársak érzékelését és aktuális világlátását tükrözi vissza. Az Annales-iskola történeztudományának gondolatmenetét követve azonban az 1918-as átalakulások mint időben korlátozott, politikatörténeti *événement* (esemény), hosszabb időtartamú folyamatokba (*longue durée*) illeszkedtek bele. Ezek a 19. század második felében megkezdődött, hosszú távú folyamatok a háborút követő évek válságállapotában megszabták a domináns társadalmi törésvonalakat. A *longue durée* hosszú távú kontinuitásai nagyban befolyásolják az *événement*, a pillanatnyi törések egyedi, adott közösségre jellemző alakulását és a politikai döntéshozók mozgásterét is.

Az első világháború felgyorsította és katalizálta⁵ a 19. században megindult hosszabb időtartamú politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokat. A modernitásra természeténél fogva jellemző volt az intenzív társadalmi és gazdasági átalakulás, ami elsősorban az agártársadalomból az ipari társadalomba való átmenetből eredt.⁶ A közös monarchia esetében a modernitásból fakadó nehézségeket tovább növelte a birodalom multietnikus volta és az erősödő nemzetiségi törekvések is. A hadüzenet és a gyors győzelem reménye 1914 nyarán ugyan átmenetileg elfedte a Habsburg Birodalom komplex problémáit,⁷ azonban a modernitási válságot a háború gazdasági és társadalmi terhei tovább fokozták.

1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését és a régi-új utódállamok kialakulását a belső adottságok és a nemzetközi viszonyok szinergiája együttesen alakította. A tanulmány az 1918–1920 közötti osztrák és magyar válságkezelést, a politikai konszolidációs törekvések meghatározó bel- és külpolitikai faktorait, strukturális és folyamatbeli adottságait elemzi és veti össze. Noha 1918 késő őszén a két vesztes állam új vezetői hasonló kül- és belpolitikai programot hirdettek meg, a válságkezelés politikatörténeti eseményei 1919-ben mégis jelentősen eltávolodtak egymástól. A belpolitikai tendenciák azonban 1920-tól ismét közeledtek, amikor mindkét országban nacionalista-konzervatív kurzus és lassú gazdasági konszolidáció vette kezdetét. Első pillantásra az új állami keretek kialakításában és a válságkezelésben a különbségek domináltak. A viszonylag gyors és zökkenőmentes osztrák politikai konszolidációval szemben Magyarországra ebben az időszakban folyamatos kormányválságok, politikai átalakulások, rendszerváltások (népköztársaság, Tanácsköztársaság, ellenforradalmi rendszer)

⁵ *Aribert Reimann*: Der Erste Weltkrieg – Urkatastrophe oder Katalysator? Aus Politik und Zeitgeschichte 54. (2004) 29–30. sz. 30–38.

⁶ *Gerhard Botz*: Gewaltenkonjunkturen, Arbeitslosigkeit und gesellschaftliche Krisen. Formen politischer Gewalt und Gewaltstrategien in der Ersten Republik. In: Das Werden der Ersten Republik. Der Rest ist Österreich. Band I. Hrsg. Helmut Konrad – Wolfgang Maderthaner. Wien 2008. 339–362., itt: 360.

⁷ *Hannes Leidinger – Verena Moritz – Karin Moser – Wolfram Dornik*: Habsburgs schmutziger Krieg. Ermittlungen zur österreichisch-ungarischen Kriegsführung 1914–1918. St. Pölten 2014.

voltak jellemzőek. Ugyanakkor azonban számos hasonló elemet és jelenséget is találunk az osztrák és a magyar forgatókönyvben, ami a közös birodalmon belüli *longue durée* folyamatoknak is köszönhető. A válságkezelésben csupán néhány, de annál meghatározóbb strukturális eltérés váltotta ki azokat a nemzetközi beavatkozásokat, amelyek egy sajátos öngerjesztő dinamikát és így eltérő folyamatokat eredményeztek. Ezek a többnyire külső, nemzetközi impulzusok Ausztria esetében inkább stabilizálóan, míg Magyarország esetében jórészt destabilizálóan hatottak.

Hasonlóságok a kezdetektől

Az 1918 és 1920 közötti osztrák és magyar eseménytörténet komparatistikai megközelítése láthatóvá teszi, hogy nem a különbségek, hanem a folyamatbeli hasonlóságok domináltak.⁸ A háború végén mindkét vesztes állam jelentős területeket veszített. Idegen hadseregek szállták meg peremterületeiket, s egyikőjük sem rendelkezett bevethető, ütőképes hadsereggel.⁹ A dualista államból való kiválás mindkét esetben viszonylag békésen zajlott.¹⁰ 1918 januárjától birodalom szerte napirenden voltak a spontán sztrájkok, demonstrációk és tüntetések, főként a városokban. Mindkét birodalomrészben egyaránt a szociáldemokrata pártok álltak a nem politikai okok, hanem az elégtelen lakossági élelmiszer-ellátás miatt kialakuló elégedetlenségi mozgalmak élére. Meggyőződésük szerint az adott körülmények között egy „szociális forradalom” német megszálláshoz és egy Monarchián belüli hadiállapothoz vezethetne, amelynek elkerülése létérdek.¹¹ 1918 őszen a „régí” és az „új” közötti átmenet időszakában a világháború hatására mobilizálódott és átpolitizált lakosság már nemcsak a városokban, hanem vidéken is tömegesen az utcára vonult, politikai és etnikai hovatartozástól függetlenül. Radikálisan megnőtt az utcai demonstrációk, a köztörvényes bűnesetek, a

⁸ Az állampépítés strukturális és folyamatelemeiről részletesen lásd *Ulrich Schmecker*: States at Risk: Zur Analyse fragiler Staatlichkeit. In: *Uő*: Fragile Staatlichkeit. „States at Risk” zwischen Stabilität und Scheitern. Baden-Baden 2006. 9–40.

⁹ A k.u.k. hadsereg hivatalos, állam által levezényelt és önmagában is költséges demobilizálására nem került sor, mint ez a német hadsereg esetében történt. A frontokról spontán hazaözönlő katonák azonban a korabeli félelmekkel ellentétben nem okoztak kirívó társadalmi és politikai zűrzavart. A monarchiabeli közigazgatás, illetve a helyi munkás- és katonatanácsok többnyire zökkenőmentes együttműködése lehetővé tette a hadviselt férfiak nagy többségének békés visszaintegrálását a társadalomba.

¹⁰ Ebben az összefüggésben mindenképpen meg kell említeni az elsősorban szimbolikus jelentőségű, nagy belpolitikai visszhangot kiváltó, baloldali kötődésű személyek által, miniszterelnökök ellen elkövetett sikeres merényleteket. 1918. okt. 31-én meggyilkolták a magyar háborús miniszterelnököket, Tisza Istvánt. Az osztrák oldalon a háború emblematikus megtestesítője Karl Stürgkh miniszterelnök volt, aki ellen 1916 októberében követett el a szociáldemokrata Friedrich Adler, az osztrák szociáldemokrata párt alapítójának, Viktor Adlernek a fia halálos merényletet.

¹¹ *Otto Bauer*: Die österreichische Revolution. Hrsg. Thomas Gimesi. Wien 2015. 67–68.

magántulajdonnal szembeni visszaélések és erőszakos események száma.¹² A lakosság körében megingott a rogyadozó államhatalommal szembeni lojalitás, főként az állami élelmiszer-ellátás csődje miatt. A háborús tehervállalás értelmét megkérdőjelezte a háborús vereség. A nemzetgazdasági mutatók szerint a háború hasonlóan katasztrofális állapotokat idézett elő mindkét országban. Mindkét birodalomrészben általánossá vált a nélkülözés. A lakosság negatív tapasztalataihoz társultak a frontról – többé-kevésbé szervezetlenül – hazaáramló katonák traumatikus élményei, s ezek egyfajta „kollektív csalódottság” érzésben csapódtak le. 1918 késő őszén az ideiglenes kormányok azonnal megkezdték a hazatérő k.u.k. katonákból az állami erőszakszervezetek, a polgár- és népőrségek szervezését.¹³ Az általános lojalitás- és orientációvesztés feltartóztatása érdekében törekedtek az állami erőszak-monopólium megőrzésére, továbbá kiemelt cél volt a frontról hazakerülő fegyverek legalább részleges ellenőrzésének biztosítása is. Az új állami erőszakszervezetek ütőképessége azonban nem bizonyult elegendőnek a lakossági elkeseredettség kanalizálására, amit jól mutattak a városi a sztrájkok és demonstrációk. Vidéken elszaporodtak a magántulajdon elleni és köztörvényes cselekedetek, valamint a nemzetiségi alapú területi elszakadási mozgalmak. Az első világháború végére a politikai hatalom megingásával párhuzamosan a lakosság hagyományos szociális kohéziója meggyengült, ennek helyreállítása jelentette a háború utáni válságkezelés egyik legnehezebb kihívását az új bécsi és budapesti hatalmi központok számára. A város és a vidék közötti különbségek leképeződtek a pártpolitika területén is. A politikai pártok az általános káosz elkerülése érdekében, az államhatalommal együttműködve törekedtek a magas fokú és nehezen kontrollálható társadalmi mobilizáltságot csökkenteni. A városokban a mérsékelt baloldali, szociáldemokrata pártegyeségek igyekeztek a felhevült tömeghangulatot kordában tartani. Az 1918 késő őszén megalakult kommunista pártok ezzel szemben éppen ezt a társadalmi mobilizáltságot igyekeztek életben tartani. Ausztriában a szociáldemokrata párt balra tolódása által képes volt a szelet kifogni a kommunista propaganda vitorlájából. Magyarországon a szociáldemokratáknak nem sikerült a kommunista előretörést hathatósan ellensúlyozniuk. A vidéki települések felfokozott politikai és közeletét többnyire a konzervatív és demokratikus erők igyekeztek mederben tartani. Ausztriában a keresztényszocialista és kismértékben a nagynémet pártok, Magyarországon elsősorban a kisgazdapárt mérséklő, konszolidáló tevékenysége volt jellemző.

¹² *Schönwald Pál*: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Bp. 1969. 34–39. Ausztriára vonatkozóan lásd *Gerhard Botz*: Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt, Streik und Konfliktunterdrückung in Österreich seit 1918. Frankfurt am Main 1987.

¹³ *Francis L. Carsten*: Revolutionen in Mitteleuropa 1918–1919. Köln 1973. 21.

Mindkét országban szociáldemokrata részvételű kormányok néztek szembe ezekkel a súlyos kihívásokkal. Ausztriában a szociáldemokraták egyértelműen domináltak a válságkezelés folyamán a politikai hatalmat. Magyarországon ugyan számos szociáldemokrata tagja volt a kormányoknak, de a döntési kompetenciákat a koalíciós partnereik és a gyakori személycserék a kormányzatban erősen korlátozták.¹⁴ 1918 késő őszen a magyar konzervatív jobboldal, a régi politikai elit távol tartotta magát a válságkezelés felelősségétől. Ezzel szemben az osztrák szociáldemokrata, keresztényszocialista és nagynémet koalícióban, a jobboldal, ha másodhegedűsként is, de meghatározó szerepet vállalt.

Mind a magyar, mind az osztrák kormány elsősorban olyan „új emberekből” állt, akik 1918 előtt nem viseltek kormányzati felelősséget. További hasonlóságnak tekinthető, hogy 1918 őszen mindkét államban léteztek alternatív, bázisdemokráciát képviselő hatalmi struktúrák, munkás- és katonatanácsok. Az első munkástanácsok az 1918. januári, egész birodalmon végigsöprő sztrájkhullám (Jännerstreik) során jöttek létre. A Lajtán túli területen ezek folyamatosan működtek egészen 1920-ig, míg Magyarországon csak 1918 késő őszen alakultak újra. Utóbbiak tevékenységére rányomta bélyegét a rövidebb fennállás, illetve az egyre radikalizálódó, bizonytalan magyar közhangulat is. Ezek a bázisdemokratikus önszerveződések azonban egyik államban sem gyakoroltak nagy vagy tartós befolyást az események menetére. Ausztriában szociáldemokrata befolyás és kontroll alatt tevékenykedtek a munkás- és katonatanácsok, és így alkalmasnak bizonyultak arra, hogy a „forradalmi láztól”¹⁵ áthatott tömegek radikális követeléseit kanalizálják. Magyarországon a munkás- és katonatanácsok nem voltak képesek ezt a „védőszlep” funkciót betölteni.

Bécs és Budapest új politikai vezetése hasonló programot hirdetett egy liberális, reprezentatív demokráciára épülő, szociálisabb állam képében. Egyaránt a köztársasági államforma mellett foglaltak állást, amely a régi, monarchista múlttal való szakítást szimbolizálta. Az osztrák birodalomrészben I. Károly osztrák császárként 1918. november 11-én lemondott uralkodói jogainak gyakorlásáról, majd két nappal később IV. Károly magyar királyként ugyanezt megtette a magyar királyságra vonatkozóan is.¹⁶ Ez a szimbolikus hatalomcsere tette lehetővé mindkét országban a köztársaság vérontás nélküli kikiáltását. Mindkét vesztes

¹⁴ Az háború végi osztrák és a magyar szociáldemokrata pártok eltérő hatalmi viszonyairól bővebben lásd *Ibolya Murber: Die ungarischen und österreichischen Sozialdemokraten und die russischen Revolutionen 1917*. In: *Russische Revolutionen 1917. Presseanalysen aus Vorarlberg und internationale Aspekte*. Hrsg. Rheticus-Gesellschaft. (Schriftenreihe der Rheticus-Gesellschaft 73.) Feldkirch 2017. 165–181.

¹⁵ *Ernst Hanisch: Der große Illusionist. Otto Bauer (1881–1938)*. Wien–Köln–Weimar 2011. 145–146.

¹⁶ *Manfried Rauchensteiner: Reichshaftung: Österreich, Ungarn und das Ende der Gemeinsamkeit*. In: *Österreich und Ungarn im 20. Jahrhundert*. Hrsg. Csaba Szabó. Wien 2014. 58–85., itt: 60.

ország rendkívül szűkre szabott külpolitikai mozgástérrel rendezett, aminek bővítésére mindkét kormányzat számos kísérletet tett. Az Osztrák–Magyar Monarchia közös külpolitikájának és külképviselteinek köszönhetően a békeszerződések aláírásáig egyik vesztes utódállam sem rendelkezett hivatalosan külképviselettel. Ausztria 1919 őszén, Magyarország 1920 nyarán írta alá a békeszerződését. A szerződések mindkét ország számára ugyan jelentős veszteségeket okoztak, de egyúttal de jure elhozták a nemzetközi elismerést, a nemzetközi legitimitációt is.¹⁷ A háborús terhektől megrokkant gazdaságot pedig tovább terhelték a menekültek és optánsok állami ellátásának költségei és a jóvátétel fizetési kötelezettség is.¹⁸ A békeszerződések mindkét ország politikai elitjében és lakosságában elutasítást váltottak ki.

1920 után, az akut válságállapot lecsengését követően a politikai hatalom mindkét országban „balról jobbra” tolódott. 1920 júniusában véget ért az osztrák szociáldemokraták és keresztényszocialisták nagykoalíciója és ezzel a közös válságkezelésük is, Magyarországon pedig az 1920. januári nemzetgyűlési választások alapján egy keresztény-konzervatívokból és kispapártból álló jobboldali koalíció alakult. Ez a „jobbrtolódás” mindkét országban régi ellenségképek aktivizálódásával és újak megszilárdulásával járt együtt, amelyek főként a „baloldal” és a zsidók ellen irányultak. Ez részben a 19. századi *longue durée* folyamatok hozadékának tekinthető. A 19. század utolsó harmadában az Osztrák–Magyar Monarchiában is megerősödött a politikai antiszemitizmus, még ha a két birodalomrész között ebben a tekintetben jelentős eltérések is voltak. A háború és az azt követő évek általános válságállapota katalizálta a baloldali-zsidó ellenségképek elmélyülését, fokozta – és nem csak az újkonzervatívok körében – az antiszemita tendenciákat. A háborút követő válságkezelésben mindkét államban meghatározó szerepet játszott a baloldal, továbbá a baloldali szakszervezetek és pártok aktivistái között ténylegesen magas volt a zsidó származásúak aránya. 1918 után a két ellenségkép – a baloldal és a zsidóellenesség – véglegesen összemosódott. Ez a jelenség azonban egy transznacionális kulturtranszfer eleme volt, nem egyedi közép-európai jelenség. Egyedi jellegét az endogén folyamatok alakították. Az az 1917 előtti Oroszországból származó elképzelés, mely szerint a (baloldali) zsidók forradalmat akarnak és felforgatják a

¹⁷ Az új osztrák vezetés, elsősorban a szociáldemokrata intenciók alapján, a kedvezőbb békefeltételek reményében nem tekintette az Osztrák Köztársaságot az osztrák császárság jogutódjának. Így a Saint-Germain-en-Laye-ban 1919. szept. 10-én aláírt szerződést nem is „békeszerződésként”, hanem „államszerződésként” ratifikálta a parlament. A mindenkor magyar vezetésben fel sem merült a jogfolytonosság megkérdőjelezése, így nemcsak a politikai diskurzusokban, hanem a közbeszédben is a „trianoni békeszerződés” kifejezés honosodott meg.

¹⁸ Mindkét békeszerződés (Ausztria 80. tc., Magyarország 63. tc.) lehetővé tette az állampolgárság szabad megválasztását az elcsatolt területeken lakók számára.

régi rendet,¹⁹ találkozott a főleg az újkonzervatívok által propagált, a Habsburg Birodalomban már az első világháború előtt gyökeret vert antiszemita baloldal-ellenes ellenségképekkel. Ebben az 1918 folyamán felerősödő transznacionális kulturtranszferben nem volt elhanyagolható az Oroszországból hazatérő k.u.k. hadsereg hadifoglyainak szerepe sem.²⁰

A legmarkánsabb különbség az 1918 és 1920 közötti válságkezelésben abból adódott, hogy Ausztria konszolidálásához nem volt arra szükség, hogy a győztesek és a nemzetközi közösség közvetlenül beavatkozzon az osztrák politikai életbe. Magyarország esetében viszont a győztesek nyílt intervenciója és az „ellenforradalmi rendszer” kiépülése nyitotta meg az utat a nemzeti, konzervatív jobboldal által irányított konszolidáció előtt.

A különböző nemzetállami koncepciók jelentősége

Az 1867-ben létrejött dualista állam a Habsburg-uralkodóház és a magyar nemesség érdekszövetségén alapult. A 19. század második felében intenzívebbé váló nemzetiségi törekvéseket a bécsi és a budapesti politikai elit egyaránt fenyegetőnek tartotta a tradicionális német nyelvű „osztrák”²¹ és a magyar dominanciára, illetve a birodalom egységére. Bécsben a nemzetek felett álló, központosított alkotmányos monarchia koncepcióját tekintették irányadónak, amely javarészt korrelált a magyar értelmezésű politikai nemzet elképzeléssel. A soknemzetiségű birodalom határai között élő, törvényeinek engedelmeskedő lakókat, függetlenül attól, hogy milyen nyelven beszéltek a hétköznapokban és milyen nemzetiségnek vallották magukat, a Habsburg Birodalom politikai közösségébe tartozónak tekintették. Budapesten a dualista államot az egyenrangú magyar királyság és osztrák császárság államközösségként értelmezték, amelyet csupán néhány „közös ügy” – az uralkodó személye, a külügyminisztérium, a hadsereg és a pénzügyi kérdések – kötött össze. A magyar állameszmény a magyar politikai nemzet fogalmára épült. A nem magyar etnikai közösségek tagjai, mint egyének – magyar állampolgárok – az államalkotó nemzet tagjai voltak. A nemzetiségi törekvések vélt

¹⁹ *John D. Klier: Jewry as the 'Little Nation' of the Russian Revolution.* In: *Jews and Jewish Life in Russia and the Soviet Union.* Ed. Yaacov Ro'i. New York 2016. 146–156.

²⁰ *Hannes Leidinger – Verena Moritz: Gefangenschaft – Revolution – Heimkehr. Die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917–1920.* Wien–Köln–Weimar 2003.

²¹ A Lajtán túli, német többségű területeknek nem alakult ki közös nemzeti identitása, a regionális tartományi identitások (tirol, salzburgi, vorarlbergi stb.) és a Habsburg uralkodóház alattvalói státuszának (összetartó erő: uralkodó, császári bürokrácia és nemzetek feletti hadsereg) kettőssége volt meghatározó. 1918 késő őszen a birodalom szétesése a hagyományos kötődések gyors erodálódását is jelentette. Az „osztrák” nemzeti identitás megteremtésére a késő 1920-as évektől tettek kísérletet a keresztényszocialista többségű kormányok.

és valós fenyegetéseivel szemben kialakított stratégia azonban a 19. század utolsó harmadától kezdve egyre jobban eltávolodott egymástól a két birodalomrészben. Mindkét koncepció a német és a magyar dominancia megőrzését szolgálta még akkor is, ha az 1910-es népszámlálás eredményei ennek realitását megkérdőjelezték.²² A Bécs és Budapest nemzetiségpolitikájában megfigyelhető különbségeket – a kérdés részletes elemzése nélkül is – jól mutatta az általános férfi választójoghoz és a politikai jogok bővítéséhez való eltérő viszony. A 20. század eleji Európában a társadalom demokratizálásának igénye – a férfi választójog kiterjesztésének szintjén – transznacionális politikai mozgalomként volt jelen, s ezt a demokratikus igényt többnyire a liberális és a szociáldemokrata pártok képviselték.²³ Nyugat-Európában a 20. század folyamán a folyamatosan szélesedő demokratikus értékrend vált a nemzeti tematika alapjává.²⁴ Az osztrák birodalomrészben ugyan 1907-ben bevezették az általános férfi választójogot, azonban ezt a lépést nem a politikai elit demokratikus meggyőződése motiválta, hanem a saját hatalmi pozíció, illetve a birodalom egységének a megőrzése.²⁵ Carlo Moos svájci történész megítélése szerint a Habsburgok első világháborún is túlmutató, politikai kultúrát befolyásoló örökségének a konszenzus érdekében kompromisszumra is hajló politizálás tekinthető.²⁶ Ez a konszenzusorientált válságkezelés határozta meg az 1918 késő őszi demokratikus osztrák államépítést is. Az ilyen típusú együttműködést azonban 1920-tól felülírták a *longue durée* folyamatok eredőjeként elmélyülő belpolitikai törésvonalak és a szociáldemokrata és keresztényszocialista „táborban” való gondolkodás kizárólagossága.²⁷ Magyarországon a századfordulón a kezdetben liberális, majd a 19. század végén egyre konzervatívabbá váló földbirtokos politikai elit az államnacionalizmus és az asszimilációs törekvések erősítésének szükségességét képviselte. Ebből kifolyólag az általános választójog elvetését azzal indokolta, hogy az veszélyeztetné a magyar szupremáciát, és csupán a nemzetiségek számára jelentene kedvező hatalom-eltolódást, miközben a baloldal esetleges szavazóbázisának bővülését is igyekezett ezzel feltartóztatni. A korlátozott magyar választójog megakadályozta a politikai nemzetfogalom tényleges érvényesülését,²⁸ és ezáltal

²² Az osztrák statisztikák a hétköznapiakban használt nyelvet kérdezték a népszámlálásnál, a magyar felmérések az anyanyelv fogalmát alkalmazták. A hétköznapi nyelve és az anyanyelv között azonban jelentős eltérések is lehetnek.

²³ *Ian Kershaw*: Höllensturz. Europa 1914 bis 1949. München 2016. 193.

²⁴ *Szabó Ildikó*: Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. *Politikatudományi Szemle* 15. (2006) 1. sz. 201–247., itt: 201.

²⁵ *Peter Berger*: Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert. Wien 2008. 13.

²⁶ *Carlo Moos*: Habsburg post mortem. Betrachtungen zum Weiterleben der Habsburgermonarchie. Wien 2016. 77.

²⁷ *Anton Pelinka*: Die gescheiterte Republik. Kultur und Politik in Österreich 1918–1938. Wien–Köln–Weimar 2017.

²⁸ *Szabó I.*: Nemzetfogalom i. m. 212.

csökkentette a társadalom háborús összeomlás nélküli demokratikus átalakításának esélyét. A két birodalomfél politikai elitje egy német és egy magyar etnikum felett álló identitáskonceptiót éltetett. Amíg a magyar királyságban a 20. század elején az asszimilációs kényszer többnyire önkéntes jellegét az erőszakos és intézményesített kényszer kezdte felülírni, addig az osztrák birodalomrészben az adminisztrációs erőszak az asszimilációban jóval alacsonyabb fokú maradt.

A soknemzetiségű magyar királyságban az első világháború előtt a politikai diskurzust egyetlen, a magyar szupremáciára épülő politikai nemzet és államkonceptió határozta meg. Még a magyar dominanciára épülő, nemzetiségek egyenrangú államszövetségében gondolkodó javaslatok, mint Kossuth dunai konföderációs vagy Jászi Oszkár államszövetségi elképzelései, sem találtak követőkre a magyar politikai és közgondolkodásban. Ennek következtében az új kormánynak a világháború végén nem állt rendelkezésére a területi integritás helyettesítésére alkalmas alternatív és általános elfogadottságnak örvendő állameszme. Jászi Oszkár, nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszterként ugyan kidolgozta a „keleti Svájc” koncepciót, sőt 1918 késő őszen tárgyalásokat is folytatott az elszakadni kívánó nemzetiségi vezetőkkel egy közös államszövetség létrehozása érdekében. A Károlyi Mihály vezette kormány azonban egészen 1918 végéig a magyar területi integritás kereteiben gondolkodott, amely a világháború győztes hatalmainak új Közép-Európa elképzelésébe már nem volt beilleszthető. Az új geopolitikai realitások miatt a területi egység megőrzéséhez való merev, valós alternatívák nélküli ragaszkodás a kezdetektől fogva bukásra volt ítélve. Mivel a győztes hatalmak nem készültek egészen a háború utolsó évéig Ausztria-Magyarország megszüntetésére, a háború végén nem is rendelkeztek minden győztes fél által elfogadott kész koncepcióval a közép-európai térség felosztásáról. Ausztria és Magyarország vesztes államok voltak, míg az antant a régi-új utóállamokra győztesként tekintett. Amíg a nagy győztesek egymás között egyeztettek Versailles-ban az új, lehetséges határokról, a regionális „kis” győztesek katonai erejükre támaszkodva cselekedtek. Csehszlovákia, Románia és a délszláv állam a Padovában és Belgrádban megállapított demarkációs vonalakat figyelmen kívül hagyva, a békeszerződést előkészítő tárgyalásokat megelőzve, gyors területfoglalásokkal új területi realitásokat teremtettek. A bécsi és a budapesti vezetést kész tények elé állították, s lépéseik nem tartották tiszteletben sem a wilsoni „népek önrendelkezésének” gondolatát, sem a lakosság etnikai-nemzetiségi hovatartozását. Pieter M. Judson úgy fogalmazott, hogy a közép-európai új határok megállapításakor nem a demokratikus elvek, hanem egyedül a katonai erő döntött.²⁹ Népszavazásra is csak

²⁹ Pieter M. Judson: *Habsburg. Geschichte eines Imperiums 1740–1918*. München 2017. 563.

abban az esetben került sor egy vitatható hovatartozású területen, ha előtte ott (para)militáris fegyveres összecsapások zajlottak, mint például 1919-ben Klagenfurtban, Sopronban vagy Sziléziában.

Az új osztrák vezetés 1918 őszén több alternatív államkoncepció közül választhatott. Az egyik a szociáldemokrata párt elképzelése volt. Otto Bauer 1907-es műve, amely fiatal kora ellenére nemzetközi ismertséget hozott számára, a Habsburg Birodalom szorongató nemzetiségi problémáira a „kulturális autonómia” intézményét javasolta.³⁰ Az 1918 januárjában elfogadott szociáldemokrata nemzetiségi program³¹ már tartalmazta a népek önrendelkezési jogának elismerését, azonban a párt Karl Renner elképzeléséhez ragaszkodva egy közép-európai egységes gazdasági tér, azaz egy föderatív államszövetség fenntartása mellett foglalt állást.³² Georg Ritter von Schönerer nevéhez egy ellentétes, nagynémet koncepció kötődött,³³ amelyre 1918 őszén a nagynémet párt tudott hivatkozni. Mindkét elképzelés – a számos különbség ellenére is – jelentős népesség és területvesztéssel számolt. A háború végén egy harmadik koncepció kristályosodott ki a két korábbi elképzelés egyes elemeit magába ötvözve: az Anschluss, azaz a „kis” Ausztria csatlakozása a „nagy” Németországhoz. Az 1918 végi Anschluss-gondolat az életképtelennek tekintett kisállam, Ausztria csatlakozását jelentette volna a nagy német gazdasági térbe, amely az 1848-as republikánus hagyományok folytatását is magában foglalta volna.³⁴ Az Anschluss gondolatát 1918 végén a szociáldemokraták szorgalmazták legerőteljesebben, az 1920-as évek közepétől a koncepcióhoz a nagynémet párt kötődött a legintenzívebben. Az 1918 késő őszi markáns Anschluss-igény államjogi leképeződéseként 1918. november 12-én az ideiglenes nemzetgyűlés törvénybe is foglalta, hogy Német-Ausztria (Deutschösterreich) a Német Köztársaság része.

A közép-európai új regionális területi realitásokat az utódállamok katonai ereje alakította ki, azonban ezeket a Franciaországban tárgyaló győztes nagyhatalmak elképzeléseivel szinkronba kellett hozni. A realitás azt mutatta, hogy a Habsburg Birodalom romjain a „győztesek joga és a népek önrendelkezési joga nem volt összeegyeztethető”.³⁵ A közép-európai politikai diskurzus új elemeként 1918 késő

³⁰ *Otto Bauer*: Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie. Wien 1907.

³¹ „Ein Nationalitätenprogramm der Linken”. *Der Kampf*. Sozialdemokratische Monatsschrift 11. (1918) 4. sz. 269–274.

³² *Hanisch, E.*: Der große Illusionist i. m. 101.

³³ *Kurt Bauer*: Das deutschnationale Lager. In: *Das Werden der Ersten Republik* i. m. 261–280., itt: 263–264.

³⁴ *Bauer, O.*: Die österreichische Revolution i. m. 73.

³⁵ *Jörg Fisch*: Das Selbstbestimmungsrecht der Völker. Die Domestizierung einer Illusion. München 2010. 144–189., itt: 158.

őszén, a „wilsoni globális pillanatban”³⁶ összefonódott a „népek önrendelkezési jogának” követelése és a demokratikus jogok hangoztatása. A közép-európai vesztes államok elégséges katonai erő híján a wilsoni „igazságos békében” bíztak. Ausztria és Magyarország is a „népek önrendelkezési jogával” érvelt és a korabeli szóhasználat szerint egyaránt „pacifista politikát” folytattak. Az utódállamok által fegyverrel megrajzolt új államhatárokat azonban a vesztesek kénytelenek voltak – jobb híján – hivatalosan elismerni. Azoknak a területeknek az elvesztése különösen fájdalmasnak bizonyult, amelyekre a vesztesek is általában etnikai indokokat hangoztatva formáltak jogot, mint például a Szudéta-vidék, Dél-Tirol vagy a többségében magyarlakta, utódállamokhoz került peremrégiók. Ezen a ponton azonban ismét szétvált a két vesztes állam reakciója. Bécs a nemzetek feletti birodalomképnek és az alternatív államkoncepcióinak köszönhetően racionálisabban közelített az adott területvesztéshez és elfogadta azt. A területvesztések kényszerű elfogadása kapcsán azonban nem szabad elfelejtkezni Ausztria külső függéséről, hiszen a győztesek által szállított élelmiszersegélyek nélkül a lakosság ellátása nem volt megoldható. Dél-Karintia délszláv hadsereg által történt megszállásával szemben történtek ugyan katonai ellenlépések, de ezek megszervezése nem központilag, a szociáldemokrata dominanciájú bécsi kormányzat beleegyezésével történt. Helyi konzervatív és szélsőjobboldalai szerveződésű félkatonai formációk állították meg a délszláv katonák előretörését.³⁷ A Dél-Tirolt megszálló olasz, vagy a Szudéta-vidéket elfoglaló cseh antant csapatokkal szemben Ausztria nem tanúsított katonai ellenállást.

A budapesti kormányzatok azonban az ország peremterületeinek idegen katonaság általi megszállása ellenére is ragaszkodtak a „Nagy-Magyarország” koncepcióhoz anélkül, hogy a területek visszafoglalására lett volna katonai esélyük. Az etnikai elv felé való elmozdulás gondolata 1919 elején jelent meg: a Tanácsköztársaság katonai ellentámadása már az etnikai határok megvédésére irányult. A „Nagy-Magyarország” koncepció kudarca előre látható volt. A győztes államok szempontjából a magyar területi integritáshoz való ragaszkodás az általuk konstruált új közép-európai rend útjában állt, amely kezdetben a „kollektív biztonság”³⁸ megteremtését, a háborús konfliktusok elkerülését célozta. A békerendezés azonban gyakorlatban a győztesnek tekintett utódállamoknak

³⁶ *Erez Manela*: The Wilsonian Moment. Self-Determination and the International Origins of Anti-colonial Nationalism. New York 2007.

³⁷ *Ute Weinmann*: Die südslawische Frage und Jugoslawien. Grenzziehung im Süden Österreichs unter besonderer Berücksichtigung der Kärntenproblematik. In: Das Werden der Ersten Republik i. m. 119–138.

³⁸ *Anselm Doering-Manteuffel*: Kollektive Sicherheit, Demokratie und Entspannungspolitik. Der historische Ort des Völkerbunds in der Geschichte der Moderne. In: Teilung überwinden. Europäische und internationale Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert. Festschrift für Wilfried Loth. Hrsg. Michaela Bachem-Rehm – Claudia Hiepel – Henning Türk. München 2014. 305–316.

kedvezett, s csak legkritikább esetben a vesztes államoknak (soproni, klagenfurti népszavazás). Ráadásul a Lenin által meghirdetett bolsevik „világforradalomtól” való félelem további elővigyázatosságra intette a versailles-i győzteseket, akik a polgári-kapitalista világ megőrzését jelölték meg prioritásként a kisebb-nagyobb közép-európai területi rivalizálásokkal szemben. Az 1919 kora tavaszi erőteljes kommunista agitáció és különösen a Tanácsköztársaság kikiáltása – függetlenül annak vélt és valós okaitól – sajátos Magyarország ellen irányuló nemzetközi dinamikát gerjesztett. Kiváltotta a versailles-i döntéshozók közvetett és közvetlen beavatkozását is.³⁹ Magyarország új határainak megállapításában a Tanácsköztársaság léte az osztrák–magyar határtól eltekintve nem hozott jelentős változást: az 1919 kora tavaszán kijelölt magyar határok adták a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseinek alapját. A bolsevik rendszer továbbterjedésének megakadályozására a sikertelen szovjet-oroszországi intervenció példájából tanulva a győztesek nem küldtek saját antant csapatokat Magyarországra és/vagy Ausztriába. Azonban a „feltartóztatás-politikájukat” jól szolgálta a csehszlovák, román és délszláv csapatok további magyarországi előretörésének elfogadása. A Tanácsköztársaság végén a versailles-i döntéshozók elfogadták a magyar főváros román megszállását is. A Tanácsköztársaság bukása után sem kristályosodott ki egy „Nagy-Magyarország” elképzelést felváltó ellenkoncepció. A két világháború közötti nemzetfogalom legerősebb kohéziós erejének az 1930-as évek Szent István-i állameszméje és a teljes revízió igénye bizonyult, ami nehezítette, hogy kialakulhasson Magyarországon is, ahogy tőlünk nyugatabbra a nemzetnek, mint demokratikus politikai közösségnek a koncepciója.

Az új Ausztria, Magyarországgal ellentétben kevésbé traumatizáltan, pragmatikusabban és konszenzusorientáltan mondott búcsút korábbi birodalmiságának. Ebből kifolyólag kevésbé veszélyeztette a győztesek szemében az új közép-európai rendet, ezáltal válságkezelése és konszolidációja is jóval kevesebb nemzetközi beavatkozást váltott ki. (Természetesen kényszerűségből fakadt Ausztria számára is a kisállamisági lét elfogadása: a győztesek élelmiszersegélyétől való függőség, és a Németországhoz történő csatlakozás tiltása is ez irányba hatottak.)

³⁹ A győztesek kommunizmus terjedésével szembeni „feltartóztatási politikájáról” bővebben *Ibolya Murber*: Die Staatswerdung Österreichs und Ungarns zwischen 1918 und 1920 im Vergleich. In: „Die junge Republik”. Hrsg. Robert Kriechbaumer – Michaela Maier – Maria Mesner – Helmut Wohnout. Wien 2018. 188–201.

Különbségek a válságkezelés személyi és intézményi hátterében

A politikai konszolidáció előfeltétele a közbiztonságról és a határok megvédéséről is gondoskodni képes állam szuverenitásának megléte. Az állami szuverenitás és annak hiánya tekintetében is számos hasonló folyamat figyelhető meg az osztrák és a magyar válságkezelésben. A működőképes állami bürokrácia a regionális és helyi közigazgatás szintjén szinte minden zökkenőmentesen működött tovább. Központi intézkedések történtek az állami erőszak monopólium fenntartására és a cselekvőképes rendfenntartó erők rekonstruálására. A „régí” bürokrácia lojalitásáról biztosította az új bécsi és budapesti vezetést, amely ennek fejében arra törekedett, hogy védelmet biztosítson a lakosság fenyegetően csökkenő lojalitásával szemben. Az új hatalmi központoknak jutott az a feladat, hogy a lakosság bizalmát helyreállítsák az állam iránt, amihez a belső rend stabilizálásán, szociális engedményeken, az állami szociális háló kiépítésén keresztül vezethetett 1918 végén a legrövidebb út.

1918 őszén minden európai kormány – vesztes és győztes egyaránt – a belső rend fenntartását tekintette legfontosabb feladatának. Ez a vesztes országokban nagyobb kihívást jelentett, hiszen a háborús áldozatok hiábavalóságának érzete rányomta a bélyegét a közhangulatra és közgondolkodásra. Semelyik közép-európai új hatalmi központnak sem sikerült az általános elégedetlenség miatt utcára vonuló lakosság változás utáni vágyát teljesen kordában tartania. 1918 végén Közép- és Kelet-Európa mindennapjait az általános nyugtalanság jellemezte. Nemcsak az orosz polgárháború vagy a bolgár és török újakezdés járt erőszakkal,⁴⁰ de a régió legdemokratikusabb országát sem kímélték meg az erőszakhullámok, pedig Csehszlovákia konszolidációja volt az utódállamok közül a legbékésebb, amit a gyors és korai nemzetközi elismerésnek is köszönhetett.⁴¹ Az északi szomszédunknál is előfordultak éhségstrájkok, gyári munkássztrájkok, sőt antiszemita megmozdulások, azonban ezek a zavargások nem politikai követelésekkel álltak összefüggésben, hanem a lakosság létbizonytalanságából, félelméből fakadtak.⁴² Hasonló mondható el a magyar és az osztrák vidéki megmozdulásokról is. Ausztriában és Magyarországon először a városokban sikerült a rendet helyreállítani, amiben nagy szerepet kaptak a szociáldemokrata pártok által szervezett munkásság önszerveződésai és az ideiglenes népőrségek tevékenysége. A rendteremtés és a közbiztonság helyreállítása azonban vidéken mindkét országban elhúzódott.

⁴⁰ Gerwarth, R.: Die Besiegten i. m. 2016.

⁴¹ Peter Krüger: Die Friedensordnung von 1919 und die Entstehung neuer Staaten in Ostmitteleuropa. In: Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. Hrsg. Hans Lemberg – Peter Heumos. München 1993. 93–115., itt: 110.

⁴² Judson, P. M.: Habsburg i. m. 556–557.

A hasonlóságok ellenére az állami szuverenitás és az államiság minimális kritériumainak megteremtésében számos különbség figyelhető meg Ausztria és Magyarország esetében.⁴³ Mindkét újonnan formálódó politikai vezetésre elsősorban a veszített háború következményeitől való félelem és nem a nemzetállami szuverenitás miatt érzett öröm hatott. A bécsi vezetés elsősorban a káosztól, az anarchiától és kisállamiságba süllyedt ország feltételezett⁴⁴ „életképtelenségétől”⁴⁵ félt leginkább. Az új magyar vezetés is a kisállamisági létet tekintette az ezeréves Nagy-Magyarországra nézve a legijesztőbb forgatókönyvnek. A félelem érzése, a „posztimperiális trauma” azonban eltérő válságkezelési stratégiát indukált, főként a különböző *longue durée* folyamatok által meghatározott cselekvési stratégiáknak és struktúráknak köszönhetően. Az egyik jelentős eltérés az államiság kiépítésében szerepet játszó személyek körében mutatkozott meg.

1918. október 21-én megalakult Bécsben a Birodalmi Tanács⁴⁶ német nyelvű képviselőiből az ideiglenes nemzetgyűlés, amely még aznap kinyilvánította az önálló osztrák állam, Német-Ausztria (Deutschösterreich) létrejöttét. Október 30-án a szociáldemokrata Karl Renner vezetésével megalakult az új ideiglenes kormány a régi Birodalmi Tanács tagjaiból és annak három pártjából (nagynémet, keresztényszocialista és szociáldemokrata). A pártok közös kormányalakítása, a nagykoalíció azt is jelezte, hogy a válságkezelés legfontosabb stratégiai elemeiben egyetértettek a vezető politikai erők.⁴⁷ Ez a személyek szintjén is megvalósuló kontinuitás egyben lehetővé tette a korábbi, kipróbált cselekvési kompetenciák és kapcsolati hálókat átmentését is. Az 1907-ben bevezetett általános férfi választójognak köszönhetően ezek a politikusok – a nagynémet párt tagjainak kivételével – tömegpártok képviselői voltak.⁴⁸ Jelentős és aktív társadalmi bázissal rendelkeztek, s közvetlen információik voltak nemcsak a lakosság félelméről, hanem igényeiről is. Szimbolikus

⁴³ Az osztrák államiság minimális kritériumairól lásd *Hanns Haas*: Ein verfehelter Start? Die Anfänge Österreichs 1918 bis 1920. *Zeitgeschichte* 41. (2014) 6. sz. 371–384.

⁴⁴ A Habsburg Birodalomból Ausztria számára megmaradt területek teljesítőképessége és gazdaság-szerkezete nem bizonyult olyan végzetesnek, mint azt a kortársak feltételezték. Lásd *Norbert Schausberger*: Österreich und die Friedenskonferenz. Zum Problem der Lebensfähigkeit Österreichs nach 1918. In: *Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich*. Veröffentlichungen Band 11. Saint-Germain 1919. Hrsg. Isabella Ackerl – Rudolf Neck. Wien 1989.

⁴⁵ A szociáldemokrata érvelési stratégia része volt Ausztria „életképtelensége”, amely egyrészt a világháborús élelmezési nehézségek tapasztalataiban gyökerezett, másrészt az Anschluss-törekvés szükségességét igazolta. A baloldali érvelés alapján Ausztria, kisállamként a Habsburg Monarchia gazdasági terét elvesztve nem életképes, ezért kell Németországhoz csatlakoznia.

⁴⁶ Egy I. Károly császár által ellenjegyzett törvény 1918. dec. 31-ig meghosszabbította az 1911-ben összeült Birodalmi Tanács működési idejét.

⁴⁷ Az 1919. februári nemzetgyűlési választásokat követően a nagynémet párt kilépett a kormányból, míg a keresztényszocialista-szociáldemokrata koalíció 1920. júniusi felbomlásáig működött.

⁴⁸ Két kormánytag volt pártonkívüli, a császári adminisztráció tagja: Ignaz Kaup, népegészségügyért és Johann Loewenfeld-Russ, élelmezésügyért felelős államtitkárok.

legitimitást biztosított az új, bécsi ideiglenes kormány és nemzetgyűlés számára, hogy egészen november 11-ig nagyobb súrlódások nélkül együttműködtek a régi, császári kormánnyal és a birodalmi gyűléssel. Károly császár november 11-én lemondott uralkodói jogainak gyakorlásáról, ami tovább erősítette a formálódó új erőközpont legitimitációját.⁴⁹ A konszenzusos államalapítást tükrözte a képviselők által egyöntetűen elfogadott november 12-ei törvény az állam- és kormányformáról, amely egyben az új köztársaság Németországhoz csatlakozását is kimondta. Pedig ekkor még az államhatárok kérdése éppen úgy problémás volt, mint az ebben a törvényben proklamált „Anschluss” is.

Az osztrák szociáldemokrata párt erejét és jelentőségét jól mutatta, hogy a párt feltételekhez – például a kormányzati székek elosztásához – köthette a kormányba való belépését.⁵⁰ A szociáldemokraták világháború utolsó éveire kialakult, pillanatnyi helyzeti előnyével a koalíciós partnerek is tisztában voltak. Saját válságkezelő programjuk hiányában kénytelenek voltak az ausztromarxisták által javasolt utat elfogadni.⁵¹ Ehhez a kompromisszumra hajló válságmenedzsmenthez azonban szükség volt a konszenzusra törekvő politikai kultúrát szem előtt tartó politikusokra is. Ezért korántsem elhanyagolható szempont a válságkezelés sikeressége szempontjából a koegzisztenciában és reformokban gondolkodó, „imperialis gondolkodáshoz”⁵² szokott politikai szereplők, mint Karl Renner, Otto Bauer, Franz Dinghofer vagy Heinrich Lammasch tevékenysége. Ausztria viszonylag zökkenőmentes, egyenes vonalú politikai konszolidációját több belpolitikai strukturális adottság is elősegítette. Így meghatározó volt a birodalmi politikacsinálásban megedződött politikai szereplők jelenléte, a szociáldemokrata párt integráló ereje, amely prioritásként kezelte egy esetleges polgárháború elkerülését, illetve a két polgári párt együttműködési hajlandósága is. Ez az átmeneti, de széleskörű belső konszenzus megvédte a fiatal köztársaságot az állami hatalom szétaprózódásától, így védelmet jelentett különösen a magyar Tanácsköztársaság hatására aktívvá váló radikális szélső baloldallal szemben. A kezdeti sikerek felett érzett öröm átmenetileg elfedte a jobb- és baloldal két tömegpártjának eltérő jövőképét,⁵³ hogy az annál nagyobb intenzitással törjön a felszínre az 1920-as évek végének polgárháborús állapotában.

⁴⁹ Még akkor is, ha az ex-császár 1919. márc. 23-án a „feldkirchi Manifestumban” visszavonta a nyilvánosságra nem hozott, lemondó nyilatkozatát. *Moos, C.*: Habsburg i. m. 192.

⁵⁰ A szociáldemokraták feltételeiről a három oldalas jegyzőkönyvet lásd Osztrák Állami Levéltár (a továbbiakban: ÖStA) Köztársasági Levéltár (a továbbiakban: AdR) Új Politikai Levéltár (a továbbiakban: NPA) Államtanácsi Jegyzőkönyvek (a továbbiakban: StRP) Karton 1. Staatsratssitzung am 30. 10. 1918.

⁵¹ *Hanisch, E.*: Der große Illusionist i. m. 147.

⁵² *Moos, C.*: Habsburg i. m. 80.

⁵³ *Ernst Hanisch*: Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert. Wien 1994. 266.

1918 késő ősze Ausztriában a demokratikus hatalommegosztás irányába való elmozdulás jegyében telt, az új vezetés nagy hangsúlyt fektetett a demokratikus legitimitás biztosítására, amely elsősorban a hatalmi ágak szétválasztásában és az általános, titkos és egyenlő választójog alapján 1919 februárjában megtartott alkotmányozó nemzetgyűlési választásokban nyilvánult meg. A monarchia idején működő gyenge parlament helyét egy „extrém parlamenti hatalom” vette át.⁵⁴ Az uralkodóház, a bürokrácia és a hadsereg autoritása 1918 őszén átszállt a politikai pártokra,⁵⁵ amelyek együttesen biztosították a legfelsőbb állami vezetés személyi hátterét. A törvényhozást gyakorló ideiglenes nemzetgyűlés tagjai a korábbi birodalmi gyűlés soraiból kerültek ki. Azért sem hoztak létre köztársasági elnöki funkciót, mert egy esetleges „pótcászárr” pozíció megelőzésére törekedtek. Az ideiglenes törvényhozó szervnek három egyenrangú elnöke volt, amely a három párt közötti paritást és konszenzust is tükrözte. Az ideiglenes nemzetgyűlés az európai szinten is intenzív, szociális tartalmú törvényhozással a társadalom mobilizáltságát és forradalmi hangulatát akarta csökkenteni. Az 1918 késő őszi és az 1919 késő tavaszi szociális törvények igyekeztek a mobilizált és elkeseredett társadalmi csoportok helyzetén javítani, a lakossági elégedetlenségnek gátat vetni. Az 1919. február 16-án megtartott alkotmányozó nemzetgyűlési választások kimenetele nemcsak a lakosság állammal szembeni átmeneti lojalitását és a konszenzusorientált válságkezeléssel kapcsolatos helyeslését tükrözte, hanem megfelelt a győztesek demokratikus elvárásainak is.⁵⁶ Ennek ellenére 1919. május 2-ig várattott magára a bécsi vezetés meghívása a béketárgyalásokra. A versailles-i döntéshozók az osztrák és a magyar békeszerződéseket eredetileg egy időben akarták rendezni, így függetlenül a Tanácsköztársaság lététől május elején mindkét ország békedelegációját meghívták Párizsba. Azonban a magyar meghívás a bécsi antant missziónál megakadt.⁵⁷ A viszonylag késői saint germaini meghívás összefüggött a német-kérdés prioritásával. Másrészt a magyar Tanácsköztársaság kezdeti sikerei miatt a győztesek a kivárás politikáját választották. Kérdéses volt, hogy ellent tud-e állni Ausztria egy bolsevik fordulatnak.

Magyarország esetében a válságkezelés a kezdetektől fogva nélkülözötte a széleskörű politikai konszenzust, ahogy a lakosság politikai döntésekbe való tényleges bevonását is. Nemcsak a hatalmi ágak szétválasztása vált Magyarországon kérdésessé, hanem maga a válságkezelésre vállalkozó új hatalmi elit is kisebb hangsúlyt fektetett

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Berger, P.: Kurze Geschichte i. m. 57.

⁵⁶ Ewald Frie: 100 Jahre 1918/19. Offene Zukünfte. Zeithistorische Forschungen 15. (2018) 1. sz. 98–114., itt: 104.

⁵⁷ Andrej Tóth: Treaty of Trianon – 90th Anniversary. To the Negotiations about the Peace Treaty with Hungary. Prague Papers in the History of International Relations 5. (2010) 2. sz. 126.

a demokratikus legitimáció biztosítására, s elodázta az általános, titkos és egyenlő választójog alapján megtartandó alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat.

Az 1918. október 24-én létrejött ellenzéki összefogáson alapuló Magyar Nemzeti Tanács néhány nap elteltével ellenkormányként tekintett magára, majd egy héten belül már az ideiglenes kormány magját adta. Ilyen önszerveződő politikai képződmények a monarchia más nagyvárosaiban – Zágórában, Prágában és Krakóban – is létrejöttek már az 1918. október 16-ai császári manifesztum⁵⁸ előtt is. Ez a megkésett császári lépés, amely a birodalom szövetségi állammá való átalakítását célozta, már csak legalizálta a nemzetiségi nagyvárosokban létrejött nemzeti tanácsokat. A magyarok kérésére ez a manifesztum csak az osztrák birodalomrészeire vonatkozott. A magyar kormány a császári rendelkezésre hivatkozva a kiegészítést érvénytelennek tekintette, és csupán a perszonálunió fennállását fogadta el. A Károlyi-féle nemzeti tanács, mint önjelölt magyar ellenkormány, nem rendelkezett semmiféle uralkodói jóváhagyással, ahogy azt a szláv területeken létrejött nemzeti tanácsok a császári manifesztum alapján megkapták. Kezdetben a Magyar Nemzeti Tanácsban három ellenzéki párt képviselői vettek részt. Ezek közül csupán a Károlyi Mihály-féle Függetlenségi és 48-as Párt rendelkezett parlamenti mandátummal. A Polgári Radikális Párt és a szociáldemokrata párt parlamenten kívül tevékenykedtek. A cenzusos választójognak köszönhetően Magyarországon nem alakultak ki igazi tömegpártok. Egyedül a szociáldemokraták rendelkeztek egy az egész országot többnyire lefedő párhálózattal, illetve a szakszervezeti befolyásnak köszönhetően egy közel országos lefedettségű társadalmi bázissal is. A lakossághoz, illetve a munkássághoz fűződő élő kapcsolataik következtében ez a párt rendelkezett a legtöbb és legközvetlenebb információval a lakosság nehézségeiről, félelmeiről és reményeiről. A Wekerle Sándor vezette háborús kormány október 30-ai lemondása után tovább fokozódott a bizonytalanság a közéletben. Az uralkodó az „osztrák forgatókönyvet” szerette volna Magyarországon is alkalmazni, és egy parlamentáris többséggel és politikai gyakorlattal rendelkező kormányt kívánt megbízni az átmenet levezénylésével, ezért ekkor még nem Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnöknek.

Károlyi Mihály személye, a parlamenti beszédeiből közismert békepárti és demokratikus-szociális programjának köszönhetően a lakosság széles rétegeiben az újrakezdés és a szebb jövő reményét testesítette meg. A politikus vélt és valós külföldi kapcsolataival 1918 késő őszén a mérsékelt nemzeti és liberális konzervatívok szemében is elfogadható alternatívának tűnt: olyan személynek tekintették, aki alkalmas a magyar érdekek képviselésére.⁵⁹ Az október 31-ei budapesti – a történeti

⁵⁸ *Helmut Rumpler*: Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches. Wien 1966.

⁵⁹ Tisza István 1918. okt. 22-én parlamenti beszédében úgy fogalmazott, hogy Károlyi rendelkezik a szükséges kapcsolatokkal a győztes országok felé is. Képviselőházi Napló, 1910. XLI. kötet. 455–462.

emlékezetben „őszirózsás forradalomként” bevonult – utcai megmozdulások, amelyekben a frontra kivonulni nem akaró, a Keleti pályaudvaron elszállításra váró katonák és elégedetlen tömegek vettek részt, arra készítették az uralkodót, hogy engedje el a válságkezelés bécsi irányításának délibábját. József főherceg az uralkodó nevében kinevezte Károlyit miniszterelnöknek, ettől kezdve IV. Károly már nem törekedett a magyar kormányprogram befolyásolására sem. Ez az uralkodónak tett eskü az új kormány számára az alkotmányosság képzetét keltette és szimbolikus legitimitást biztosított. IV. Károly egy nappal később a kormányt azonban saját kérésére feloldotta hűségesküje alól. Ezt követően a Károlyi-kormány a se uralkodói, se lakossági felhatalmazással nem bíró Nemzeti Tanács kezébe tette le a hivatali esküt.⁶⁰ Bécsben is voltak ezekben az októbervégi napokban hasonló tömegdemonstrációk és viharos katonai tüntetések,⁶¹ ezek azonban ott egy széleskörű politikai konszenzus, a minden párt részvételével zajló válságkezelés szükségességét erősítették.

Az osztrák forгатókönyvvel ellentétben a végrehajtó hatalom tekintetében nem volt a „rég” és az „új” politikai szereplők között személyi kontinuitás. Gróf Károlyi Mihály miniszterelnökön kívül a kormányban csak a szintén nemesi származású Batthyány Tivadar belügyminiszter képviselte a régi hatalmi elitet, ők 1918 ősze előtt a parlamentben ellenzéki politikusként tevékenykedtek. Batthyány már 1918 decemberében kilépett a kormányból, Károlyi 1919. január 11-én lemondott kormányfői posztjáról és a demokratikus legitimitás nélküli Nemzeti Tanács ideiglenes államfői hatáskörrel ruházta fel. A magyar válságkezelést nem a kompromisszum és konszenzus politikája jellemezte: a Wekerle-kormány lemondott, az 1910-es parlament beszüntette tevékenységét, a régi politikai elit nem vett részt a válságkezelésben. A magyar politikai újratekintést nem a pártok közötti megegyezés és együttműködés jellemezte, a kristallizációs pont Károlyi személye volt, az ő elképzelései befolyásolták legjobban az eseményeket. Ez a tény nem Károlyi számos kormányzati funkciójának volt a következménye,⁶² hiszen a Lajtnán túl Karl Renner is ellátta ideiglenesen a kormányfői feladatai mellett más minisztériumok vezetését. Magyarországon a politikai diskurzust a pártok és politikusaik gyöngesége, súlytalansága jellemezte, ami a szűk társadalmi beágyazottságnak és választói bázisnak volt köszönhető. A kormányzaton belüli fékek és ellensúlyok hiánya miatt az új hatalmi központ realitásokhoz és kihívásokhoz való alkalmazkodóképessége minimális volt, ami jelentősen csökkentette

1918. október 22. Ekkor még Teleki Pál és Bethlen István is közeli ismeretséget ápoltak Károlyival, eltávolodásuk 1919. elejére tehető.

⁶⁰ A népkormány tagjai a Nemzeti Tanács kezébe tették le az esküt. Népszava, 1918. november 2. 1.

⁶¹ Bauer, O.: Die österreichische Revolution i. m. 100.

⁶² Károlyi 1918. okt. 31-től miniszterelnök és külügyminiszter, 1918. dec. 12. és dec. 29. között honvédelmi miniszter, valamint 1919. jan. 11. és 1919. márc. 21. között köztársasági elnök volt.

a sikeres válságkezelés esélyét is. Nem arról volt szó, hogy a magyar szociáldemokrata párt vezetése kevésbé lett volna „ügyes”, vagy vezetői gyengébb politikusi adottságokkal rendelkeztek volna, mint osztrák kollégáik. Osztrák párttársaikhoz hasonlóan ők rendelkeztek a legkiterjedtebb országos párttagsággal és egy kidolgozott jövőképpel, ami lehetővé is tette számukra 1918 őszén a kormányzati felelősségvállalást.⁶³ Akciórádiuszuk azonban jóval kisebb volt a nyugati testvérpártéhoz képest, ami összefüggött a munkásság kisebb létszámával is. Emellett a parlamenten kívüli ellenzéki szerep sem tette számukra lehetővé, hogy 1918 ősze előtt szert tegyenek az állami szintű politizáláshoz szükséges tapasztalatokra és gyakorlatra.

1918. vége Magyarországon is radikális változást hozott a hatalmi ágak szétválasztásának gyakorlatában. Amíg Ausztriában az új politikai elit kiemelt figyelmet szentelt az államhatalom ezen demokratikus ismérvének megteremtésére, addig Magyarországon a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szétválasztása éppen ekkor szűnt meg. Az osztrák birodalomrésszel ellentétben a szűk választójog alapján összehívott magyar parlament egészen a háború végéig ülésezett, s mindvégig a politikai élet központja maradt, még ha nem is reprezentálta a lakosság egészét. Az 1910-ben megalakult kétkamarás parlament 1918. november 16-án beszüntette működését, ezt követően pedig több mint egy esztendeig nem létezett önálló törvényhozói hatalommal rendelkező szerv az országban.⁶⁴ Az 1920. januári nemzetgyűlési választások eredményeként ült össze újra a magyar nemzetgyűlés. Az 1918. késő őszi válságkezelés szakított – a tervek szerint ugyan csak időlegesen – a magyar parlamentáris hagyománnyal, 1918–1919 folyamán a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat a mindenkori kormányok gyakorolták.

1918. október 31-én IV. Károly nevében József főherceg kinevezte a Károlyi-kormányt, amelynek tagjai az október 24-én alakult, kezdetben ellenkormányként fellépő, exkluzív hatalmi központ, a Nemzeti Tanácsból kerültek ki. November 2-án a Nemzeti Tanács intéző bizottsága és a kormány megállapodott abban, hogy a Nemzeti Tanács a kormány „ellenőrző szerveként” működik.⁶⁵ November 22-én a kormány az általa kiadott törvényben felruházta önmagát a törvényhozó és végrehajtó hatalommal, „amíg az alkotmányozó nemzetgyűlés másként nem határoz”.⁶⁶ November 23-án törvénybe iktatta az általános, titkos

⁶³ Az 1918. késő őszi kormányprogram jelentős része a szociáldemokraták okt. 8-án nyilvánosságra hozott programjából származott.

⁶⁴ *Schönwald P.*: A magyarországi i. m. 125.

⁶⁵ Megkezdődött a munka. A Nemzeti Tanács a kormány ellenőrző szerve. Népszava, 1918. november 3. 10.

⁶⁶ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai, LXIV. kötet. Bp. 1918. 412.

és egyenlő választójogot (I. néptörvény), valamint további polgári demokratikus szabadságjogokat (például a gondolat- és szólásszabadságot). Ausztriában ugyan-ezen tartalmú törvényeket az ideiglenes nemzetgyűlés alkotta meg. Természetesen nem arról van szó, hogy Károlyi Mihály – Juan José Linz kritériumai alapján⁶⁷ – autoriter diktatúrát kívánt volna létrehozni, hanem törekedett a „régivel” való teljes szakítás demonstrálására. Ezáltal azonban önkéntesen redukálta a demokratikus ellensúlyok és fékek körét. Az intenzív osztrák szociális tartalmú parlamenti törvénykezés példáját a magyar végrehajtó hatalom nem követte, ami jelentősen csökkentette a társadalmi feszültségek törvényes kanalizálásának esélyét is. Ausztriában november 12-én, Csehszlovákiában november 14-én kihirdették az ideiglenes alkotmányt, amelyben többek között a hatalmi ágak szétválasztását is rögzítették. Bécsben a nemzetgyűlési választások időpontját már 1918 novemberében kiírták, 1919 eleji dátummal, és az így létrehozandó alkotmányozó nemzetgyűlésre bízták a végleges alaptörvény megalkotását.

Budapesten az alkotmányosság látszatának megőrzésére kisebb hangsúlyt fektettek. November 23-án a kormány ugyan törvényt hozott az általános, egyenlő és titkos választójogról, de a nemzetgyűlési választás napját lebegtette. A választást későn, bő egy hónappal a sikeresen kivitelezett osztrák választások után, 1919. március elejére írta ki, amikor nyilvánvalókká váltak a geopolitikai realitások, a menthetetlen területvesztések. A választások halogatása a területi integritásra épülő államfelfogással függött össze. Ugyanis a szomszédos országok által megszállt területekre de facto nem vonatkoztak a magyar törvények, így a magyar választójog sem. Azonban ha kiírták volna a választást, akkor az egyet jelenthetett volna a területvesztések de jure elismerésével. A magyar kormányzat a területi integritás oltárán feláldozta a demokratikus legitimitáció lehetőségét. Az osztrák vezetés az ellenkező utat választotta, lemondott az elveszett területekről, és a nem megszállt területeken 1919. februárban nemzetgyűlési választásokat tartott, amellyel nemcsak demokratikus legitimitációt biztosított a kompromisszumos válságkezelésének, hanem a béketárgyalásokra való meghívás esélyét is növelte, még ha erre a győztesek prioritásai miatt csupán 1919 májusában került is csak sor.

Eltérő nemzetközi impulzusok a „kollektív biztonság” jegyében

Ahogy a dualista állam felbomlása, úgy az osztrák és a magyar válságkezelés is része volt egy dinamikusan változó nemzetközi kontextusnak. A letűnő „rég” és az éppen keletkező „új” világ politikai szereplőinek mozgásterét a nemzetközi konstellációk is jelentősen befolyásolták.

⁶⁷ *Juan J. Linz: Totalitarian and Authoritarian Regimes. London 2000.*

1914-ben sem a későbbi győztesek, sem a dualista állam politikai vezetése nem számolt a birodalom megszűnésével.⁶⁸ A háború utolsó esztendejéig maguk az etnikai alapon szerveződő pártok és mozgalmak sem akarták a Habsburgok uralmának végét. Csupán az utolsó háborús esztendőben körvonalazódott az Osztrák–Magyar Monarchia nélküli Közép-Európa lehetséges képe. Oroszország 1917 késő őszen kilépett a háborúból, ami miatt feleslegessé vált az egyre szorosabb német alárendeltségbe süllyedő Monarchia európai kiegyensúlyozó szerepe. Az antant hatalmak a Habsburgok birodalmával szemben is alkalmazták az ellenfél belső gyengítésének taktikáját, ami 1918-ban egyet jelentett a nemzetiségi elszakadási törekvések aktív támogatásával.

Arról azonban, hogy hogyan nézzen ki az új közép-európai térkép, egymással konkuráló koncepciók születtek. A népek önrendelkezésének jogára hivatkozva Vlagyimir Iljics Lenin meghirdette az önkéntes, valójában csak elméleti szinten engedélyezett területi önállóságot, amely az európai imperializmus létjogosultságát is megkérdőjelezte. Woodrow Wilson amerikai elnök a népek önrendelkezése alatt egy demokratikus rezsim önkormányzatát értette.⁶⁹ 1918-ban mindkét „ideológiai offenzíva”⁷⁰ elérte az Osztrák–Magyar Monarchiát, és felgyorsították annak szétesését.⁷¹ A „népek önrendelkezési jogának” mindkét értelmezése erős visszhangot váltott ki a közép-európai politikai és a közéleti diskurzusokban. Elsődleges célkitűzéssé vált a nemzet(ek) területi önállósága és szuverenitása. 1918 késő őszen ehhez a követeléshez hozzákapcsolódott a demokratikus berendezkedés megvalósításának igénye is.⁷² A „demokrácia” Közép-Európában hirtelen „divat” lett⁷³ és megtestesített mindent, ami az autoriter „gyűlölt régi” ellentétjeként volt értelmezhető, azonban kiteljesedését több faktor is akadályozta. Az új közép-európai hatalmi elit a demokratikus rend meghirdetésétől a győztes hatalmak szimpátiáját és jobb békefeltételeket reméltek. Mindkét országban a társadalom demokratizálást szolgáló, a felgyülemlett társadalmi feszültségek és követelések kanalizálását célzó szociális törvénykezésekből a tervezettnél jóval kevesebb valósult meg. A demokrácia társadalmi bázisa korlátozott volt, hiszen Közép-Kelet-Európában a lakosság

⁶⁸ *Krüger, P.*: Die Friedensordnung i. m. 93–115., itt: 96.

⁶⁹ A népek önrendelkezési jogának koncepcióiról 1918–1923 között bővebben lásd *Fisch, J.*: Das Selbstbestimmungsrecht i. m. 144–189.

⁷⁰ *Manfried Rauchensteiner*: „Das neue Jahr machte bei uns einen traurigen Einzug”. Das Ende des Großen Krieges. In: Das Werden der Ersten Republik i. m. 21–41., itt: 38.

⁷¹ Az orosz forradalmak katalizátor szerepéről részletesen *Leidinger, H. – Moritz, V.*: Gefangenschaft i. m.

⁷² *Krüger, P.*: Die Friedensordnung i. m. 101.

⁷³ *Steffen Kailitz*: Nach dem „Großen Krieg” – vom Triumph zum Desaster der Demokratie 1918/1919 bis 1939. In: Nach dem „Großen Krieg”. Vom Triumph zum Desaster der Demokratie 1918/1919 bis 1939. Hrsg. Steffen Kailitz. Göttingen 2017. 27–50., itt: 41.

széles köreibben, Csehszlovákia és részben Ausztria⁷⁴ kivételével, hiányoztak a demokratikus tradíciók.⁷⁵

A Habsburg Birodalomban a nemzeti elszakadási törekvések a világháború végén konkrét formát öltöttek. Az uralkodó azonban csak a birodalom felbomlási folyamatának utolsó fázisában, 1918. október 16-án adott engedélyt a nemzetiségek Nemzeti Tanácsok formájában történő önszerveződésére, egy államszövetségi keretbe illeszkedve.⁷⁶ Az állami erőszak monopólium megőrzése érdekében október végén hozzájárult, hogy a háterszágban lévő katonai és rendfenntartó egységek a nemzeti tanácsok irányítása alá kerüljenek.⁷⁷ Ez a császári, királyi rendelkezés is elősegítette az Osztrák–Magyar Monarchia békés felbomlását. 1918. október végén csupán de facto államiságról beszélhetünk Ausztria és Magyarország esetében. A nemzetközi jog ismérvei alapján az osztrák és a magyar de jure államiság előfeltételei közül ugyanis csak az államhatalom volt adott, az államterület és lakosságának végleges megállapítása a békeszerződés aláírásáig váratott magára.⁷⁸

A 20. század elejének globalizálódó világában az új államok nem légyeres térben tevékenykedtek, hanem egy olyan újjá alakuló nemzetközi rendszer részei voltak, amelynek célja a „globális rend” és a „kollektív biztonság” eszméjének megteremtése volt.⁷⁹ Azonban az éppen születő nemzetközi rendbe való bekapcsolódáshoz, a cselekvési szabadság elnyeréséhez szükség volt a békeszerződések aláírására is. Elméletben a győztesek a demokratikus vezetést tartották – Wilson alapján – a belső stabilitás és az új nemzetközi rend garanciájának.⁸⁰ Azonban az 1918 utáni közép- és délkelet-európai eseménytörténet felülírta ezt az elvárást.

Amikor a győztesek Közép- és Kelet-Európa új rendjéről alkotott elképzeléseiket veszélyeztetve látták, célszerű lépésnek a beavatkozást tartották, még akkor is, ha a rendelkezésükre álló eszközök korlátozottak voltak. Ezek a külső, nemzetközi impulzusok azonban egy nem mindig kontrollálható belső dinamikát eredményeztek a beavatkozást kiváltó országokban. A győztesek

⁷⁴ Ausztriában a két legnagyobb tömegpárt, a szociáldemokraták és keresztényszocialisták is demokratikus berendezkedésben gondolkodtak. Az osztrák birodalomrészben léteztek „demokratikus elemek”, miközben a „demokratikus rendet” az alkotmány keretei már a háború előtt sem biztosították.

⁷⁵ *Hanno Rebban: Entwicklung zur Demokratie in Österreich. Verfassung, Kampf um Gleichstellung und Demokratiedebatten in der Habsburgermonarchie (1867–1918).* Marburg 2014.

⁷⁶ *Rumpler, H.: Das Völkermanifest i. m.*

⁷⁷ A Monarchia bomlása. A katonákat, tiszteket és csendőröket a nemzeti tanácsok szolgálatába engedik. Népszava, 1918. november 1. 10.

⁷⁸ Georg Jellinek definíciója alapján az államot a következő három elem alkotja: államterület, annak lakossága és az államhatalom. *Georg Jellinek: Allgemeine Staatslehre.* Berlin 1914. 394–434.

⁷⁹ A témáról lásd *Jörn Leonhard: Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918–1923.* München 2018.

⁸⁰ *Frie, E.: 100 Jahre i. m.* 104.

közép-európai irányvonalát 1918-ban elsősorban a Habsburg Birodalommal szemben már alkalmazott stratégia folytatása jellemezte: a térség nemzeti-etnikai ellentéteit kihasználva büntettek vagy kedvezményeztek. A versailles-i döntéshozók „imperialis tekintete” lehetővé tette, hogy egy olyan államhoz tartozó területet, amely az új közép-európai nemzetközi rendet fenyegetni látszott, átengedjenek egy általuk kedvezményezett másik országnak. 1919-ben a bolsevik „világforradalomtól” való félelem ennek a térségre jellemző hagyományos, megosztó stratégiának adott újabb lendületet és értelmezési keretet. A polgári-kapitalista berendezkedésüket óvó győztesek számára kedvezőbb volt a Habsburg Birodalom romjain marakodó utódállamok területigényei feletti vita, mert az lekötötte a vélt és valós kapacitásokat egy „szociális forradalom” tevei előtt. Sir Thomas Cunningham, a bécsi angol misszió vezetője azt javasolta a szociáldemokrata Otto Bauer külügyminiszternek, aki kategorikusan elutasította egy kommunista fordulat lehetőségét Ausztriában, hogy ha mégis sor kerülne egy osztrák tanácsköztársaság kikiáltására, akkor vegyen részt annak irányításában és helyes irányú kanalizálásában. Ezt a javaslatát azzal indokolta, hogy ezzel nemcsak egy Budapesthez hasonló „bolondok házá” lehetne elkerülni, hanem ez lehetőséget teremtene arra is, hogy egy „szociális forradalom” helyett a nemzeti, területiális kérdések kössék le a felesleges társadalmi energiákat.⁸¹

A háborús vereség külpolitikailag elszigetelte Ausztriát és Magyarországot. A békeszerződések aláírásáig mindkét állam kis mozgástérrel rendelkezett. Területeik egy részét szomszéd államok foglalták el. Helyzetüket súlyosbította, hogy nem rendelkeztek hivatalos diplomáciai külképviselettel, és kezdetben csak a Monarchia semleges országokban működő külügyi kirendeltségeire hagyatkozhattak.

Az osztrák és a magyar külpolitika alapjai a vizsgált időszakban – éppen a kiinduló helyzet hasonlóságából fakadóan – megegyeztek. A középpontban 1918 késő őszen, amikor a nemzetállami és a demokratikus törekvések világszerte összefonódtak, az úgynevezett „pacifista politika” állt, amely az amerikai elnök által 1918 januárjában meghirdetett és akkoriban sokat emlegetett 14 pontra fókuszált. Ez a „passzív” hozzáállás pragmatikus is volt, hiszen katonailag sem Bécs, sem pedig Budapest nem volt képes a területfoglalásokkal szemben fellépni. Kezdetben mindkét ország vezetői abban az illúzióban ringatták magukat, hogy a megszállások csupán provizórikusak lesznek, és az „igazságos béke” majd felülírja ezeket.

Az osztrák külpolitika hosszú távon alig járt a győztesek belpolitikába való közvetlen beavatkozásával – a Németországhoz történő csatlakozási igény

⁸¹ Carsten, F. L.: Revolutionen i. m. 183–184.

békeszerződésben rögzített megtiltásától eltekintve.⁸² Ez a lehetőségekhez képest viszonylag szuverén válságmenedzsment elsősorban az osztrák külpolitikát vezető, ausztromarxista Otto Bauer diplomáciai talentumának köszönhető.⁸³ A Tanácsköztársaság kikiáltásáig Károlyi Mihály irányította a magyar külpolitikát, amely a győztesek egyre fokozódó beavatkozását váltotta ki.

Otto Bauer külügyminiszter diplomáciai, taktikai érzékének köszönhetően Ausztria képes volt a nemzetközi kapcsolatok terén saját élelmiszer-ellátási nehézségéből tőkét kovácsolni. A későbbi osztrák magterület már a világháború alatt erős függésbe került a magyar és cseh élelmiszer- és szénzállításoktól, így az ellátási gondok orvoslása korán a politikai tevékenység középpontjába került. A háború végén ez a probléma felerősítette az összezsugorodott területű Német-Ausztria életképtelenségébe vetett hitet, és a Németországhoz való csatlakozás szükségességének gondolatát is. Az Anschlusst azonban a győztes hatalmak a kezdetektől határozottan elutasították, tartva Németország túlzott megerősödésétől. Egy ország lakosságát azonban nem lehetett hagyni éhen halni, s még a polgárháborút vívó Oroszország éhező lakosságának is juttattak nemzetközi segélyeket.⁸⁴ Az osztrák kormány 1918 késő őszen több alkalommal is nemzetközi segítséget kért és kapott a városi lakosság élelemmel való ellátása érdekében. A semleges Svájcban és Bécsben meg is kezdődtek a sikeres tárgyalások az osztrák fél és a győztesek képviselői között.⁸⁵ Civil szervezetek, a Vöröskereszt, a kvékerek és a svéd misszió is segélyeket osztottak Ausztriában. Herbert Hoover, későbbi amerikai elnök, az Egyesült Államok élrelmezési megbízottjaként azonnali, élrelmezésre fordítandó kölcsönt közvetített a Renner-kormány számára.⁸⁶ A fedezetet az osztrák állami tulajdon zár alá vétele biztosította. A nemzetközi közösségnek nem állt érdekében a kialakulóban lévő osztrák államiság destabilizálása és a hagyományos társadalmi hálók teljes felbomlása. Egy további „orosz forгатókönyvet” és egy újabb véres polgárháborút mindenképpen megakartak akadályozni. Az osztrák külpolitika sikereként lehetett elkönyvelni ezt a jelentős nemzetközi segítséget, ami egyben növelte az új rendszerbe vetett lakossági bizalmat, ezáltal az új hatalmi központ legitimitását, nem utolsósorban

⁸² Ernst Hanisch megítélése szerint Bauer első nagy hibája az Anschluss-politikája volt. Lásd *Ernst Hanisch: Im Zeichen von Otto Bauer. Deutschösterreichs Außenpolitik in den Jahren 1918 bis 1919.* In: *Das Werden der Ersten Republik* i. m. 207–222., itt: 218.

⁸³ *Moos, C.: Habsburg* i. m. 44–45.

⁸⁴ A Nansen-Misszióról lásd *Daniel R. Maul: Appell an das Gewissen Europas – Fridtjof Nansen und die russische Hungerhilfe 1921–23.* (www.europa.clio-online.de/essay/id/artikel-3604, letöltés 2018. aug. 31.).

⁸⁵ *Hans Loewenfeld-Russ: Im Kampf gegen den Hunger.* Aus den Erinnerungen des Staatssekretärs für Volksernährung 1918–1920. Wien 1986. 231–282.

⁸⁶ *Berger, P.: Kurze Geschichte* i. m. 60.

pedig csökkentette a felgyülemlett társadalmi feszültséget is. Továbbá az osztrák állami létnek a segélyezésről folytatott tárgyalásosok és a segélyek megérkezése is egyfajta de facto elismerést jelentett. További pozitív hozadékként könyvelhető el az antant képviselőivel kialakult új kapcsolati tőke és a közvetlen kommunikáció, ami nemcsak az új információk cseréjét jelentette, hanem lehetővé tette az ország problémáiról való közvetlen tájékoztatást is.

Bauer ügyesen zsonglörködött a fenyegető ellátási nehézségekkel és az ebből fakadó osztrák függőséggel. 1919 kora tavaszán váratlanul tovább bővült az osztrák külpolitika játéktere, sőt nyomásgyakorló eszköztára. Ausztria például az antant segélyektől való függésére hivatkozva utasította el Kun Béla felhívását, hogy csatlakozzon a bolsevik fordulathoz.⁸⁷ Ugyanezzel érvelt az osztrák munkásság előtt is, amikor magyarázatot vártak tőle arra, hogy radikális szociáldemokrataként miért nem kiáltják ki Ausztriában is a Tanácsköztársaságot. De érveként használta fel az osztrák diplomácia az ellátási nehézséget akkor is, amikor bejelentette igényét Nyugat-Magyarországra, a későbbi Burgenlandra. A győztesekkel szemben azzal is tudott érvelni, hogy ha azok abbahagyják az ország segélyezését, az könnyen egy bolsevik-fordulatot eredményezhet az országban.

A magyar Tanácsköztársaság kikiáltását nem fogadták Versailles-ban örömmel. Március 21-e után a győztesek „feltartóztatási” politikájának fontos részét képezte Magyarország elszigetelése a szomszéd államok segítségével. Az antant közvetlen katonai beavatkozásának lehetőségét elvetették, azonban a szomszéd államok beavatkozását bátorították, s annak fejében olyan területi nyereséget helyeztek kilátásba, amelyről lényegében már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt döntöttek. A csehszlovák, román és délszláv csapatok megszállása jelentős nagyságú, magyar többségű területeket érintett. A győztesek Ausztriával kapcsolatban alkalmazott feltartóztatási stratégiája egyrészt olyan engedelményekre épült, mint például az 1916. óta érvényben lévő gazdasági blokád feloldása, a béketárgyalásokra való meghívás, vagy Burgenland Ausztriának ítéltelése, de fontos eleme volt az élelmiszersegélyek megszüntetésével való fenyegetés is.

A magyar külpolitikára kedvezőtlenebb konstellációk hatottak, miközben ugyanazt az antantbarát, nyugatorientált politikát hirdette meg és folytatta 1919 elejéig. A nemzetközi elismerés hiánya nagyobb tehernek bizonyult Magyarországnak számára, és a külpolitikai mozgástér bővítése sem volt olyan eredményes, mint nyugati szomszédunknál. A Károlyi-kormány az 1918. november 13-ai belgrádi katonai konvenciót az önálló Magyarország nevében

⁸⁷ ÖStA AdR NPA Nachlass Bauer, Karton 234. Umschlag IX. d, N. 393–408.; magyarul *Színi Miklós: A Magyar Tanácsköztársaság és Ausztria kapcsolataihoz. Otto Bauer levele Kun Bélához. Századok* 103. (1994) 449–470.

írta alá, ami egyben Magyarország de facto elismerését is jelentette. Továbbá rögzítette az ország déli és a keleti de facto határait a kijelölt demarkációs vonalak mentén. A következő hónapok eseményei nyilvánvalóvá tették, hogy az utódállamok nem tartották tiszteletben ezeket a provizórikus határokat. Más ilyen típusú nemzetközi elismerést és szimbolikus sikert azonban nem könyvelhetett el az ország Károlyi tevékenysége idején. A hiányzó külpolitikai sikerek, a komplex gazdasági és belpolitikai válságállapot tovább terhelték a kiskoalícióként működő kormány helyzetét, és felerősítették a hitet a radikális megoldások szükségességében.

Különösen céltudatosan tevékenykedtek a moszkvai megbízással és finanszírozással működő magyar kommunisták az amúgy is instabil kormányzat további gyengítése érdekében. A Borsányi-féle Kun Béla életrajz szerint a háború előtt Kolozsváron élő Kunnak nem tartott két napnál tovább, hogy 1918. november elején egy pártházat béreljen a Conti utcában és az akkor alapított kommunista pártújságot megjelentesse, miközben nyomdai papírt csak a feketepiacon lehetett – egyértelműen drágábban – beszerezni.⁸⁸ Az ellenálló képességét fokozatosan elvesztő magyar államiság és a külső és belső állami szuverenitás csökkenése a versailles-i döntéshozók figyelmét is magára vonta.⁸⁹ Mivel a bolsevizmus ellen segítséget kérő Károlyi továbbra is ragaszkodott Magyarország területi integritásához, a párizsi döntéshozók részéről a nemzetközi segítségnyújtás egyet jelenthetett volna a magyar területi integritás jogosságának és fenntarthatóságának elismerésével.⁹⁰ Az ország külpolitikai kitértségét és gyengülő államiságát mutatta az a tény is, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltásához elegendőnek bizonyult a szovjet-orosz támogatásnak köszönhetően helyzeti előnybe került kommunista párt államiságot és központi hatalmat gyengítő populista tevékenysége. Az első európai kommunista párt, az ausztriai is jelentős anyagi, személyi és propaganda támogatást kapott Moszkvából,⁹¹ mégis az osztrák szociáldemokrata párt az erős balra nyitásnak és a munkás- és katonatanácsok feletti befolyásának köszönhetően képes volt megakadályozni a bolsevik propaganda térnyerését.⁹² Magyarország szűk külpolitikai mozgásterét az is jól mutatta, hogy az 1919. augusztus elseje utáni jobboldali fordulatot nem egy győztes polgárháborús pozíció, hanem

⁸⁸ *Borsányi György*: Kun Béla. Politikai életrajz. Bp. 1979. 91.

⁸⁹ Sir Thomas Cunningham, a bécsi katonai misszió vezetője számos jelentésében foglalkozott a budapesti erősödő szélsőbal aktivitással és tartott egy budapesti és bécsi bolsevik fordulattól.

⁹⁰ *Romsics Ignác*: A trianoni békeszerződés. Bp. 2001. 105.

⁹¹ Erről bővebben lásd *Ibolya Murber*: Einflüsse der russischen Revolutionen auf die Sozialisten Otto Bauer und Bela Kun. In: *Russische Revolutionen 1917 i. m.* 149–163.

⁹² *Hans Hautmann*: Rätebewegung und KPÖ von 1918 bis 1938. In: *Die umkämpfte Republik. Österreich 1918–1938.* Hrsg. Stefan Karner. Innsbruck–Wien–Bozen 2017. 175–180., itt: 176.

az antant beavatkozása eredményezte. Az antant a Tanácsköztársaság után Magyarországgal szemben is az engedmények és megszorítások politikáját alkalmazta, ahogy ezt Ausztriával is tette a magyar tanácsrendszer idején. Az 1916 óta az országot sújtó gazdasági blokádot feloldották, de a békeszerződés aláírására rákényszerítették a kormányt.

Összefoglalás

Az 1920-as évek elejére az Osztrák–Magyar Monarchia vesztes államairól eltérő országkép alakult ki a nemzetközi közösségben, nem utolsósorban az eltérő válságkezelés következtében. Könnyebb volt együtt érezni az éhező és szintén kisállamiság sorsára jutott Ausztriával, mint a „Nagy-Magyarország” gondolatához görcsösen ragaszkodó, káoszba és kommunizmusba süllyedő, majd intenzív revíziós politikát folytató Magyarországgal.

Ausztriában a válságkezelésben minden párt szerepet vállalt, intenzív szociális törvénykezés jellemezte, ami többek között a demokratikus választásoknak köszönhetően, széles társadalmi konszenzuson nyugodott. Azonban a bal- és jobboldali tömegpárt közötti ideológiai törések 1920 után Ausztriában is a felszínre törtek, a modernitás *longue durée* folyamatai felülírták a Habsburgok konszenzusra törekvő politikai hagyományát. Az 1934-es polgárháború kitöréséig az osztrák politika történéseit ez a merev „politikai táborokban” való gondolkodás határozta meg.

Ezzel szemben a magyar válságkezelés már 1918 késő őszén sem nyugodott széleskörű politikai együttműködésen. Így Magyarországon elmaradt az osztrákhoz hasonló koherens szociális törvénykezés, amely a felgyülemlett társadalmi feszültségek levezetésére szolgálhatott volna. Demokratikus választások sem biztosították a szükséges társadalmi legitimitást. A provizórikus magyar kormányzatoknak nem sikerült a külpolitikai mozgásteret és érdekérvényesítést olyan mértékben kiszélesíteni, mint ez Ausztriában történt, ami az új hatalmi központ erodálódását eredményezte és a kommunista diktatúra kikiáltásához vezetett. Magyarországon az első világháborút követő években egy „diakronikus”, időben egymást követő polgárháború zajlott a bal- és jobboldali koncepciók között. Az antant beavatkozásának köszönhetően, az utóbbiak javára kihordott hatalmi harc biztosította a győztes nemzeti-konzervatív elit 1940-évek közepéig fenntartott dominanciáját.

AUSTRIAN AND HUNGARIAN CRISIS MANAGEMENT 1918–1920

Similarities and Differences after the Collapse of the Dual Monarchy

by Ibolya Murber

SUMMARY

The study explores and compares the decisive domestic and foreign political factors of crisis management in Austria and Hungary after World War I. Although the programs that the dominantly leftist leaders of the two defeated countries proclaimed in the late autumn of 1918 were similar, the political-historical events of state reconstruction and crisis management in the course of 1919 led them on divergent paths. In terms of crisis management, differences seem to have dominated at first glance: a relatively speedy and smooth consolidation in Austria versus the Hungarian events burdened with constant governmental crisis, political transformations, and transitions. In reality, it was a handful of crucial structural differences that elicited the international interventions which resulted in peculiar self-inducting dynamics and divergent courses. While in the case of Austria these external, international impulses played a stabilizing role, in Hungary they had an effect to the contrary.